

BIRGITTE KJOS FONN

«Run, but not hide»

Øst-vest-forholdet

i Orienterings formative år

Avisen Orientering ble etablert ved årsskiftet 1952/53 som en reaksjon på det som ble oppfattet som en ensretting, i regjeringspartiet spesielt og i pressen generelt, de første etterkrigsårene. Mange på den politiske venstresiden fryktet konsekvensene av at Atlanterhavspakten var blitt inngått i 1949, og spesielt i Arbeiderpartiets venstreopposisjon følte flere seg marginalisert i det daværende debattklimaet. De ønsket et eget organ som kunne se på øst-vest-spørsmål med et alternativt blikk. Da avisen ble etablert, erklærte den seg straks nøytral overfor de to maktblokkene og lovet at den skulle slå både mot øst og vest. Denne artikkelen tar for seg dekkningen av øst-vest-forholdet i avisen Orientering i de første, formative årene.¹

Selv om det sjelden vil være klare tidsskillelinjer i livet til en avis, er det mulig å argumentere for at tiden rundt 1958 representerer et fase-skifte. I siste halvdel av 1950-årene fikk avisen en bredere horisont, med blant annet langt mer fokus på nord-sør-spørsmål og norsk innenriks-politikk, og da avisens retningslinjer ble konkretisert våren 1958 betydde det i praksis en utdyping og delvis endring av programerklæringen fra 1953.² På mange måter var Orientering anno 1958 en noe annen avis enn i 1953, selv om mange trekk besto. Herfra ble også kretsen som etablerte avisen supplert med en ny generasjon radikale studenter fra Arbeiderpartiets studentlag, som fikk økt innflytelse i tiden rundt Påskeopprøret i 1958 - et internt opprør i Arbeiderpartiet som bidro til splittelsen i 1961.³

Jeg vil først gi et riss av bakgrunnen for at Orientering ble til, og deretter skissere hvordan den nye avisen etablerte sitt ideologiske veikart. Deretter presenterer jeg noen nye funn som viser at det var en

viss diskrepans mellom avisens ideologi og hvordan avisen framsto de første årene, og drøfter så noen mulige årsaker til dette.

Vestvendingen i presse og politikk

Etter krigen gjennomgikk norsk politikk og presse en såkalt «vestvending». Den gamle nøytralitetslinjen gled først over i ideen om en brobyggingpolitikk gjennom FN, og spørsmålet om et skandinavisk, blokkuavhengig forsvarsforbund var også på trappene. Som historikeren Olav Riste har pekt på, var tilknytningen til det vestlige forsvarsområdet resultat av en gradvis, historisk prosess, men mange opplevde det likevel som et brudd da Norge sluttet seg til Atlanterhavspakten.⁴ I samme periode fortrenget USA det kompromitterte og krigsherjede Tyskland som sentral medspiller både i utenrikshandelen og på kultur- og vitenskapsområdet, og ble i løpet av kort tid Norges viktigste utland - praktisk så vel som mentalt.

Like etter krigen var forholdet mellom Vesten og Sovjetunionen relativt godt. I Norge ble dette blant annet gjenspeilet ved at to representanter fra kommunistpartiet kom med i Einar Gerhardsens samlingsregjering i 1945. Men i årene som fulgte kjølnet forholdet raskt, internasjonalt så vel som nasjonalt. Trumandoktrinen, Marshallplanen,

kuppet i Tsjekkoslovakia, Gerhardsens skjellsettende anti-kommunistiske Kråkerøy-tale og ryktene om at Norge ville være neste land til å motta et tilbud om en sovjetisk «venn-skapspakt» etter finsk mønster, var alle begivenheter som bidro til å skape en dyp kløft. I denne tiden utviklet det seg to radikalt forskjellige sett av trusselpersepsjoner: Den dominerende forståelsesrammen, som var representert ved det som etter hvert skulle bli pro-NATO-fløyen, så på Sovjetunionen som den store trusselen mot verdensfreden. Motstanderne mente på sin side at denne frykten var overdrevet, men at Sovjetunionen ikke burde provoseres til krigshandlinger. Atlanterhavspakten ble i seg selv oppfattet som en slik provokasjon.⁵

Dette påvirket også i stor grad pressen. Historikeren Arnhild Skre, som har undersøkt utenriksdekningen i fire viktige norske aviser med bred politisk og geografisk spredning fra 1948 til 1949 (Aftenposten, Arbeiderbladet, Bergens Tidende og Nordlys), viser hvordan pressen langsomt, men sikkert tilpasset seg realitetene fram mot norsk tilslutning til A-pakten på etterjulsvinteren 1949. I løpet av kort tid kom dermed konsensusen om norsk utenrikspolitikk, alliansetilknytningen til USA og NATO-medlemskapet til å gjennomsyre de toneangivende massemediene, og rommet for avvikende meninger ble raskt redusert.⁶ En

I løpet av kort tid kom dermed konsensusen om norsk utenrikspolitikk, alliansetilknytningen til USA og NATO-medlemskapet til å gjennomsyre de toneangivende massemediene, og rommet for avvikende meninger ble raskt redusert.

tidligere undersøkelse historikeren Knut Einar Eriksen har gjort, viser at især arbeiderpartiavisene etter hvert ble lite åpne for debatt om alliansetilknytningen. Så sent som høsten 1948 gikk 22 av 44 arbeiderpresseaviser inn for et skandinavisk forsvarsforbund, men fram mot NATO-vedtaket i DNAs landsstyre i februar 1949, falt den ene etter den andre fra.⁷ Historikeren Jens Arup Seip hevdet i 1963 at regjeringspartiet siden 1945 hadde drevet en «systematisk (...) kontroll for å hindre avvikende meningsdannelse eller overhodet meningsbevegelse i partiet».⁸ Ofte er også ordet mccarthyisme, etter kommunistjakten senator Joseph McCarthy sto bak i USA i begynnelsen av 1950-årene, mer eller mindre presist brukt om de norske tilstandene. Inntrykket av en så sterk meningssensur i DNA er siden blitt klart moderert, men den rådende parole var uansett at diskusjonen skulle tas innad i partiorganene.⁹

Men i praksis opplevde mange i Arbeiderparti-opposisjonen at de heller ikke kom til orde i partiet eller partiets organer. Flere publikasjons- eller organisasjonsinitiativer som var kritiske til den rådende utenrikspolitikken ble derfor satt i gang i årene før og etter 1950, men generelt var opposisjonen fragmentert og forholdsvis kraftløs. En slik løs delopposisjon som siden skulle få større innflytelse samlet seg rundt helsedirektør Karl Evang, som i egenskap av NRK-kronikør kanskje var

Den amerikanske senatoren Joseph McCarthy gikk til angrep på det han betraktet som kommunistisk infiltrasjon i statsapparatet i USA. Blant dem som etablerte Orientering var det flere som følte seg utsatt for meningssensur og norsk «mccarthyisme».

den som nådde bredest ut med uortodokse synspunkter om krigsfare og ytringsfrihet.¹⁰

Men ingen konkrete tiltak som virkelig monnet ble avfødt før stortingsrepresentant Jakob Friis (DNA) høsten 1952 fikk med seg sin venn, ingeniøren Håvard Langseth, på å lage det mange hadde snakket om gjennom flere år: En opposisjonell avis, tuftet på motstanden mot norsk NATO-medlemskap, politisk uavhengig, men likevel med en klar nærhet til Arbeiderpartiet. Navnet på nyskapningen ble, etter forslag fra den da nærmere 93 år gamle tidligere statsminister Christopher Hornsrud, *Orientering*.¹¹

Frykten for kommunistene

Umiddelbart ble heller ikke dette gjennombruddet noen suksess. Kommunistiskepsisen løp langt inn i den toneangivende delen av Arbeiderpartiets venstreopposisjon, både ut fra ideologiske grunner og av redsel for å bli slått i hartkorn med kommunistene under det rådende politiske klimaet. Dermed kompliserte det forholdene i den nye avisen at initiativtakeren Håvard Langseth var ekskludert fra Norges Kommunistiske Parti (NKP) sammen med resten av den såkalte Furubotn-kretsen bare to år tidligere, mens *Orienterings* første redaktør Jakob Friis var kjent som svært Moskva-tro.¹²

Da Friis og Langseth plutselig publiserte et prøvenummer av den nye publikasjonen i desember 1952, kom det som et sjokk for sentrale aktører i den øvrige NATO-opposisjonen – stort sett det som senere ble kalt «Evang-kretsen». De fleste i denne kretsen var oppført som redaksjonsmedlemmer i *Orientering* og hadde bidratt med artikler. Men da det første nummeret kom, var det både blitt redigert og utgitt uten at størstedelen av redaksjonen kjente detaljene eller framdriftsplanene. Resultatet ble en slagside mange ikke kjente seg igjen i: skarp USA-kritikk og lite av samme slaget om

den andre maktblokken. Som forfatteren Sigurd Evensmo uttrykte det: « (...) prøvenummeret av *Orientering* var et massivt angrep mot Vest. Ikke en eneste artikkel, ikke én setning på de 8 sidene antydte kritikk av Sovjet og Østblokken.»¹³

Evensmo hadde meldt seg ut av DNA i protest i 1949 og samtidig sagt opp stillingen som kulturredaktør i *Arbeiderbladet*. Han sto Evang-kretsen nær, men hadde ikke vært med i avisforberedelsene. Det tok imidlertid ikke Evensmo og Evang lang tid å finne ut at de hadde sammenfallende synspunkter. Når avisen først var en realitet, måtte den ensidige USA-kritikken stanses

før enda mer skade ble gjort – før avisen fikk kommuniststampelet på seg. Nå samlet de to troppene raskt til hektisk møtevirksomhet gjennom hele julen og deler av januar 1953. Dette kulminerte i et regelrett salongkupp

Når avisen først var en realitet, måtte den ensidige USA-kritikken stanses før enda mer skade ble gjort – før avisen fikk kommuniststampelet på seg.

Karl Evang markerte seg som leder av NATO-motstanden i Arbeiderpartiet, og som kronikør i NRK fikk han god anledning til å fremme opposisjonelle standpunkter. Flere av deltakerne i det som ble beregnet som «Evang-kretsen» var aktive bidragsytere til *Orientering*.

der Friis ble detronisert, men fikk fortsette i redaksjonen. Eks-kommunisten Langseth ble direkte presset ut. 19. februar kom første regulære nummer av *Orientering* ut, med Sigurd Evensmo som redaktør.¹⁴

«Slå mot øst og vest»

«Verden vil drive inn i en ny storkrig, om det ikke i tide blir kjempet fram et alternativ til den stadig mer ensidige militære maktpolitikken. Ansvaret for den økende krigsfaren må deles av begge stormaktsblokkene, og vår kritiske vurdering av de mellomfolkelige konfliktene vil derfor rette seg både mot Øst og Vest,» het det i det første ordinære nummeret av *Orientering*.

I retningslinjene for «nye» *Orientering* ble det slått fast at avisen skulle reise en fordomsfri og opplysende debatt om norsk uten- og innenrikspolitikk. Det gikk fram at de som sto bak *Orientering* hadde innbyrdes

avvikende meninger om mange viktige spørsmål, men var sammen om ett særdeles viktig et - synet på ansvarsdelingen mellom stormaktene:

For det ene: Sovjet-Samveldet befester diktaturet i stedet for å avvikle det, ikke bare innenfor samveldet selv, men også i tilstøtende «interesse-områder», samtidig som kommunistpartiene i vest nyttes som brikker i stormaktsspillet. For det annet: Under amerikansk press er Vesten i ferd med å svikte helt grunnleggende demokratiske prinsipper og hevdvunne menneskerettigheter fordi den militære «sikkerheten» angivelig krever det. Både i Europa og Asia blir selv diktaturstater forbundsfeller for demokratiene, først og fremst i USA har denne utviklingen en parallell innad i samfunnet: I ly av kommunist-hetsen vokser presset mot alle radikale og liberale grupper og enkeltmennesker. Vest-Europa lar seg rive med i utviklingen ...¹⁵

Flørten med kommunismen som Friis-/Langseth-redaksjonen representerte, var med andre ord over. Nå skulle avisen «bevisst søke å finne fram til og støtte positive trekk i bildet i både Øst og Vest,» samtidig som den så det «som en særlig viktig oppgave nå å belyse maktpolitikkenes farlige følger innad på begge sider». Dette var den tredje veiens og den moderate sosialismens klare credo.

Retningslinjene var resultat av intens jobbing med en prinsipperklæring hele julen 1952, som igjen var basert på Chistian Bays artikkel «Lojalitet til demokratiets ideer» i boken *Tenk en gang til*,¹⁶ et innlegg i utenriks- og forsvarsdebatten utgitt av yngre forskere ved Institutt for samfunnsforskning. Den ble så finslipt i et samarbeid mellom Bay og Evensmo.¹⁷

Poenget om at Vest-Europa lot seg rive med i utviklingen hadde selv sagt sterk brodd mot den norske ytringsfrihetssituasjonen, og avisen lovet å arbeide aktivt med disse sakene overfor norsk opinion. Den stadfestet også sitt absolutte grunnsyn: Man ønsket et «sterkere nordisk samarbeid og en samling av de krefter i Europa som tar sikte på større selvstendighet overfor Sambandsstatene og Sovjetsamveldet, og som vender seg imot enhver form for imperialismen». Det gikk en klar linje fra nøytralitetspolitikken og det havarerte ønsket om å få til en skandinavisk forsvarsløsning.

«Like totalitært som Sovjetunionen»

Øst-vest-konflikten, og Norges forhold til de to maktblokkene, var som ventet et tungt innslag fra første stund. Men det som springer en i øynene ved gjennomgang av avisen Orienterings formative år, er det særdeles sterke fokuset på USA. I første halvdel av 1953 dreide over seks av ti

artikler seg på en eller annen måte om supermaktene og øst-vest-forholdet.¹⁸ Av disse igjen inneholdt syv av ti omtaler av USA, mens bare rundt to av ti tok for seg Sovjetunionen eller østblokken for øvrig. I årene som fulgte ble dette klare øst-vest-fokuset svekket til fordel for en langt større vekt på nord-sør-spørsmål, atomvåpenspørsmål og norsk innenrikspolitikk. I tillegg måtte USA og Sovjetunionen etter hvert dele oppmerksomheten med to europeiske stater, Vest-Tyskland og Frankrike, og idet vi er kommet fram til 1958 dreier bare litt over én av ti artikler i det undersøkte materialet seg om supermaktene. Men til tross for at øst-vest-spørsmålene taper terreng gjennom de første årene, var det et gjennomgående trekk at USA relativt sett ble viet svært mye oppmerksomhet.

De fleste sider ved amerikansk politikk og samfunnsliv ble berørt. Orientering tok for seg USAs utenrikspolitikk, forsvarspolitikk og amerikansk økonomisk politikk, USA i FN og USAs politikk overfor Asia, og avisen var gjerne kritisk. En uttømmende liste ville bli for plasskrevende, men USA ble eksempelvis omtalt som det landet som hadde «den farligste og ufruktbareste av alle løsninger, nemlig maktpolitikken».¹⁹ Amerikansk innblanding utenfor eget territorium ble stadig tatt opp, som når avisen skrev: «Den amerikanske Kina-politikken representerer i dag den største fare for verdensfreden.»²⁰ I Foster Dulles hadde USA fått en «utenriksminister som med alle sine kristelige modifikasjoner viser sterkt tilløp til mange av de samme misvisende fordommer som hos de tyske illusjonister i årene 1939-45»,²¹ og det gikk fram at det «bak president Eisenhowers blide åsyn skjuler seg meget skumle kretser» - amerikanske ekstremister.²² I et hovedoppslag, riktignok med stoff fra en ekstern skribent, ble USA beskrevet som «like totalitært som Sovjetunionen»,²³ et inntrykk som ble bestyrket av at «USA opplevde de to siste verdenskrigene mer som kilder til velstand enn lidelser».²⁴

Også amerikansk innenrikspolitikk og kultur ble jevnlig behandlet. Behandlingen av den fargede befolkningen var selv sagt et viktig tema. Ellers var særlig ytringsfrihetssituasjonen i 1950-årenes USA jevnlig på dagsordenen. Her var alt fra fortellinger om hvordan 25 amerikanske soldater ble lagt inn på psykiatrisk sykehus fordi de var mistenkt for å være kommunister, til historier om antikrigsbrosjyrer fra europeiske organisasjoner som ble brent på amerikanske postkontorer.²⁵ En del av disse historiene kom i form av vitsetegninger eller notiser - mange av dem svært underholdende, som den lille Reuters-saken som hadde fått tittelen «USA utenfor fare»: «Dommer Aron Steuer erklærte i går at nasjonens sikkerhet ikke var brakt i fare ved at en toalettpasser i en kommunal bygning hadde vært medlem av det kommunistiske parti fra 1936 til 1939.»²⁶

Amerikansk innblanding utenfor eget territorium ble stadig tatt opp, som når avisen skrev: «Den amerikanske Kina-politikken representerer i dag den største fare for verdensfreden».

Det skal ikke her tas stilling til sannhetsgehalten i disse sakene og påstandene. At USA førte en kontroversiell både uten- og innenrikspolitikk i 1950-årene, er kjent. Det viktige for vårt formål er at en overveiende andel av de tilfellene der USA omtales i perioden 1953-58 er kritisk og negativt vinklet, i mellom syv og ni av ti tilfeller.²⁷ Det var langt fra den programerklæringen avisen hadde startet med i 1953. Andelen negativt vinklede omtaler av politikk eller samfunn i Sovjetunionen eller av østkommunismen generelt, var lav. De første årene framstår syv av ti av de undersøkte sakene som handlet om østkommunismen som positive eller i alle fall forståelsesfulle. I tråd med den generelle utviklingstendensen i avisen synker forekomsten av denne typen synspunkter til rundt

Forfatteren Sigurd Evensmo var redaktør da det første ordinære nummeret av *Orientering* kom ut 19. februar 1953.

fem av ti i 1958, men tendensen må ha holdt seg - om enn med varierende styrke - også i årene som fulgte. Så sent som ved tiårsjubileet konkluderte Vilhelm Aubert med at medarbeiderne «har ofte dyrket sin evne til å forstå østblokkens motiver i situasjoner hvor vestens politikk, eller vår egen regjering, ville møte en blank moralsk fordømmelse».²⁸ For avisen som hadde lovet å «bevisst søke å finne fram til og støtte positive trekk i bildet i både Øst og Vest», fordele ansvaret for krigsfaren rettferdig ved å «belyse maktpolitikkenes farlige følger innad på begge sider» og stå for en kritisk vurdering av de mellomfolkelige konfliktene «som rettet seg både mot Øst og Vest», som det het i retningslinjene, var dette et uventet avvik fra utgangspunktet.²⁹

Det gir riktignok mening å skille mellom sovjetisk utenriks- og innenrikspolitikk. Mente man, slik vi vet at mange NATO-motstandere gjorde, at Sovjetunionen ville avholde seg fra krisehandlinger om landet ikke ble provosert, var det fortsatt naturlig å fokusere mer på amerikansk enn på sovjetisk utenrikspolitikk. Men også når det gjaldt innenrikspolitikk, menneskerettigheter, spørsmål om politisk frihet og så videre, er det vanskelig å se at avisen utnyttet mulighetene til å belyse problemene i øst fullt ut. Det betyr ikke at ikke øst-interne spørsmål ble dekket. Avisen støttet, blant mange andre eksempler, jevnlig den polske «titoisten» Wladyslaw Gomulka som kom til makten i 1956,³⁰ og den brutale Ungarn-krise samme høst gjorde selvsagt sterkt inntrykk i *Orientering* som i pressen for øvrig.³¹ Men forskjellen til USA-dekningen var likevel merkbar. Mens det tilsynelatende systematisk ble rapportert om menneskerettsbrudd og riper i demokratiet i USA, var ikke bekymringen for menneskerettssituasjonen i Sovjetområdet alltid betingelsesløs. Noen ganger kunne kontrasten bli skrikende, som når *Orientering* raljerte over at en amerikansk tegneserie som med stor velvilje kunne tolkes kommunistisk var blitt endret i sensuren, mens det to sider tidligere i samme nummer het at:

For de tilbakeliggende land står Sovjet ikke først og fremst som et diktatur, men som et land som uten hjelp utenfra har løst atskillige økonomiske og sosiale problemer. Dette teller uendelig mer for alminnelige asiater – for hvem kampen for det daglige brød er avgjørende – enn politisk frihet, for ikke å snakke om trykkefrihet.³²

Saken om den amerikanske tegneserien bar tittelen «Friheten til å le av hverandre», og det ble slått fast at når den var vekk, var ikke de fire andre frihetene så mye verdt. Det var lett å få det inntrykk at politisk frihet var en viktigere verdi når den manglet i Vesten enn ellers.

Fant forfatterne negative trekk ved politikk eller samfunn i øst, gled sakene ikke sjelden over i det apologetiske. I tråd med det gamle ordtaket om at man må knuse noen egg hvis man skal lage omelett, kunne det for eksempel hete at omformingen av Sovjetunionen

(...) har voldt umåtelige lidelser og ulykker, og skjedd på bekostning av den politiske friheten, men man kan med Stalin spørre om Sovjet ville ha overlevd som organisert stat og nådd slike resultater med noen annen politikk. Under Stalins ledelse fullførte Sovjet-Samveldet gjenoppbyggingen etter krigen i et forsert tempo, og gjennom kampanjer og utrenskninger ble partiet igjen konsolidert.³³

Om Sovjetunionen hevdet Jakob Friis at det var mange meningsuberegtede som prøvde å mene ting om dette landet. «Likesom ethvert annet lands politikk kan også Sovjets politikk bare forstås innenfra,» skrev Friis.³⁴ Derimot fantes det sjelden apologi for de amerikanske ugjerningene. USA ble rutinemessig framhevet som den aktøren som satte, eller ville komme til å sette, verdensfreden i fare.³⁵ I Khrusjtjov-perioden, med noe mer tilnærming mellom øst og vest, het det for eksempel at det var vestmaktene skyld dersom de nå «skaper en ny isfront som låser russerne fast i isolasjon og stalinisme igjen».³⁶ Valget av formuleringer var ofte i seg selv nok til å forstå hvem som var bremseklossen: «I stedet for å hilse dette med glede, spilte den amerikanske utenriksminister (Foster Dulles) fornærmet,» skrev Orientering om den lunkne reaksjonen på et russisk forslag om utenriksministermøte. Slik viste Dulles «vestens sure ansikt», framholdt avisen.³⁷

Løpegutter for Moskva?

Den tredje veien var ikke bare et uttalt ideologisk grunnlag, det hadde kostet kamp å få den staket ut, og den ble et credo som avisen gjentok med jevne mellomrom. Men kvantitativt var det altså merkbart mest vestkritikk de første årene.

Suez-krise i 1956, der Storbritannia og Frankrike tok kontroll over Suez-kanalen, ble gitt stor oppmerksomhet i Orientering. Bildet er tatt fra fyrtårnet i Port Said, ved kanalens nordlige munning.

I tillegg til den, både fra Orienterings og mange andres synspunkt, helt legitime kritikken av amerikansk politikk, var nok én grunn at det også i andre deler av pressen fantes en klar slagside. Om ikke kretsen rundt avisen på noen måte var kommunister, oppfattet de fleste seg som sosialister, og hadde ikke gitt opp håpet om at det gigantiske eksperimentet i øst en dag skulle lykkes - også ved å utvikle seg til et demokrati. Dette håpet ble ikke delt i norsk presse for øvrig. Ville man lese østkritikk var det bare å åpne en hvilken som helst annen avis med unntak av NKP-organet Friheten, mens Vesten som regel fikk en atskillig mildere behandling. Dette ble selvsagt ikke sett på som noe spesielt for norsk presse, men et gjennomgående trekk i den internasjonale mainstream-pressen som i sin tur påvirket den norske. Under opptakten til Suez-konflikten i 1956 beskrev avisen det som typisk at «norsk presse er henvist til nyheter og informasjonen fra 'den ene parten'. Det gjelder alle utenrikspolitiske spørsmål - og denne tingenes tilstand har vart i mange år. Men hvor ofte så vi norsk presse utvise forsiktighet overfor de subjektive 'sannheter' fra Associated og United Press, fra L'Agence France, Reuter osv.?»³⁸ Det var denne ensrettingen Orienteringskretsen oppfattet det som sin plikt å balansere, ved å peke på at det også foregikk urovekkende ting hos den vestlige hegemonen og i den vestlige maktblokken for øvrig.³⁹

Her er Suez- og Ungarn-krisene høsten 1956 betegnende, selv om det ikke var USA som sto i forgrunnen for Orienterings oppmerksomhet i Suez-sammenheng. Høsten 1956 ble sovjetiske styrker satt inn mot oppstanden i Ungarn omtrent samtidig som Storbritannia og Frankrike forsøkte å gjenvinne kontrollen over den nasjonaliserte Suez-kanalen med makt. Orientering mente at det etter «katastrofen i Ungarn (hadde) vært en stadig tydeligere tendens til å redusere betydningen av den britisk/ franske aggresjonen i øst». I et forsøk på å sidestille de to konfliktene og peke på at det ikke bare var sovjetisk politikk som var brutal, slo Orientering opp tittelen «Maktblokkene vanæret i Øst og Vest» på førstesiden og hevdet på lederplass at det fantes to sett med standarder for vurdering av adferden til stater i øst og vest.⁴⁰

Av politiske motstandere ble Orienteringskretsen fra tidlig av beskyldt for å være en kommunistpublikasjon. Allerede etter første nummer skrev for eksempel Tønsbergs Blad at avisen var «skjeløyd», befolket av kommunister eller eks-kommunister, og at det var et blad for folk som kviet seg for å følge med i «det direkte russerorgan Friheten». I en publikasjon fra «Unge Høire» het det at man ikke kunne vente særlig annet, for «her har kryptokommunister og A-paktfiender satt hinannen skrivestevne».⁴¹ Det kan synes som om arbeiderpressen primært forsøkte å tie avisen i hjel, men syrlige sleivspark som spilte på kommunisttrusselen forekom jevnlig.⁴²

Av politiske motstandere ble Orienteringskretsen fra tidlig av beskyldt for å være en kommunistpublikasjon.

Under datidens klima var det riktignok ikke vanskelig å bli mistenkt for å være kommunist eller løpe kommunistenes ærend, og dette led nok Orientering under. Det kanskje friskeste utspillet i hele perioden sto Arbeiderpartiets partisekretær Haakon Lie for da han i 1954 beskyldte også venstreavisen Dagbladet for å huse løpegutter for Moskva.⁴³ Imidlertid gir også i dag de første årgangene av Orientering et umiddelbart inntrykk av å være «soft on communism». En beslektet observasjon ble presentert i årboken *Arbeiderhistorie* i 2007, der forskerne Pål Veiden og Kåre Dahl Martinsen etter en liknende gjennomgang hevdet at etterfølgeren Ny Tid var for unnfalende overfor totalitære trekk i østblokken i 1970- og 1980-årene.⁴⁴ Nå er det en viss avstand både politisk og ikke minst i tid mellom Orientering i 1950-årene og Ny Tid i 1970- og 1980-årene. Men selv om både stoffutvalg, fokus og politiske holdninger kan ha variert over årene, kan måten man omtalte politiske aktører på ha bidratt til å forme senere avisgenerasjoner.

Den indre linje

I tillegg er denne observasjonen med på å reise spørsmålet om det var et helhjertet antitotalitært sinnelag i denne delen av norsk politikk. Hva Orientering angår, er det imidlertid lite som tyder på at toneangivende

Hva Jakob Friis angikk, var det i og for seg aldri tvil om hans sovjetvennlighet. Han næret en fascinasjon for sovjetstaten til sin død.

personer i Orienterings første fase hadde noen voldsom begeistring for det totalitære. Det er heller ikke noe som tyder på at de mange Arbeiderparti-medlemmene i Orienterings indre kjerne betraktet seg som en fraksjon, som enten ville reformere partiet i udemokratisk retning eller splitte det, slik de ble mistenkt for ettersom bruddet med DNA nærmet seg.⁴⁵

Hva Jakob Friis angikk, var det i og for seg aldri tvil om hans sovjetvennlighet. Han næret en fascinasjon for sovjetstaten til sin død.⁴⁶ Flere av de mer sovjetvennlige innleggene i Orienterings tidlige fase er signert Friis. Men Friis hadde liten makt i redaksjonen. Han var respektert og godt likt, men ingen anerkjent premissleverandør etter det uheldige oppstartnummeret.

At Karl Evang og Sigurd Evensmo sto støtt på den demokratiske sosialismens grunn, er videre utvilsomt, og dette var også enkeltpersoner med stor innflytelse i redaksjonen. Evensmo var redaktør eller medlem i redaksjonsrådet gjennom 1950-årene. Evang hadde aldri noen formell lederposisjon, men med sin dominerende personlighet og sitt suverene intellekt hadde han stor uformell makt. Evensmo var riktignok fascinert av det sosialistiske eksperimentet i Jugoslavia, som til tross for sitt «menneskelige» ansikt hadde noen totalitære trekk. En samlet vurdering av Evensmos holdninger, slik de framkommer både i Orientering, gjennom

intervjuer med informanter og i hans forfatterskap, tilsier likevel at han tok avstand fra det totalitære.⁴⁷ Både Evang og Evensmo la videre vekt på å protestere langs «den indre linje» i Arbeiderpartiet, og dette gjaldt selv Evensmo som var utmeldt. Begge avviste med jevne mellomrom forespørsler om å etablere et nytt parti.

Christian Bay, mannen bak hovedideene i avisens retningslinjer, var ikke den eneste yngre forskeren fra det nystartede Institutt for samfunnsforskning (ISF) som hadde stor innflytelse i *Orientering*. Også hans kollega Vilhelm Aubert var med i redaksjonsrådet fra første stund og var siden ved flere anledninger redaktør. Selv var Bay fra 1956 Orienterings styreformann. Også for Bay og Aubert synes forholdet til Arbeiderpartiet å ha vært avklart. Da et nytt sosialdemokratisk parti utenfor *Orientering* ble dannet midt i 1950-årene, skrev for eksempel Bay i *Dagbladet* at når han ikke sluttet opp om det nye partiet, var det ut fra «(...) en voksende tillit til at Arbeiderpartiet ikke bare vil fortsette å tolerere de utenrikspolitiske syn jeg deler, men i stigende grad la seg påvirke av det».⁴⁸ Aubert var ellers av de siste som ga opp medlemskapet i Arbeiderpartiet, kort før valget i 1961, og endte med å stemme SF.⁴⁹

I tillegg ga både Aubert og Bay uttrykk for et antiautoritært og liberalt samfunnssyn. De forsvarte først og fremst liberale politiske og kulturelle verdier, og beskrev både fascisme og kommunisme som autoritære ideologier det gjaldt å beskytte både individ og samfunn mot. Dette kan blant annet tydelig leses av en debattserie de to førte i *Orientering* våren 1956. Bay åpnet debatten med å slå fast at «sosialisme er individualisme for alle»,⁵⁰ og fulgte opp med å understreke at marxismens tese om at eiendomsretten til produksjonsmidlene bestemmer maktforholdene, var foreldet. Det var makten over stats- og partiapparatene som var viktig nå.⁵¹ Vilhelm Aubert slo fast at radikalisme primært er evnen «til å tenke fritt, og den moralske styrke til å ta konsekvensen av tanken». Frihet og individualisme som rettesnor gjennomsyret hele debatten, som til slutt konkluderte på følgende måte: Mange reformretninger, også sosialistiske, har arbeidet for et idealsamfunn der alle skulle være besjelet av samme slags pliktfølelse mot samfunnet, mente Bay. Men dette måtte man ta avstand fra: Verden består av «et utall mennesketyper som alle kan finne sin plass i et fritt, sosialistisk samfunn».⁵²

Erik Nord fikk etter hvert en betydelig uformell posisjon i *Orientering*, som de facto ansvarlig for utenriksstoffet.⁵³ Nord var først ansatt i Utenriksdepartementet og ble så sekretær i Stortingets utenrikskomité, og skrev derfor usignert eller under pseudonym. Det er i dag vanskelig å etterspore Nord's tidlige bidrag til *Orientering*, men han var en erklært radikaler hvis politiske oppfatninger åpenbart ble lagt merke til, ettersom han ble overvåket tungt under den kalde krigen - dryppvis helt fram til 1986. Til tross for den anstendige størrelsen på mappen han hadde hos

Overvåkningspolitiet, ble det imidlertid ikke funnet ett tilfelle av konspirativt samkvem med andre stater.⁵⁴

Kort etter etableringen kom også Finn Gustavsen inn som redaksjonssekretær, og han ble en grunnpilar i *Orientering* det neste tiåret. Gustavsen ble ofte sett på som svært radikal av sine motstandere, noe som nok også skyldtes den friske og spissformulerte formen som ga ham stor suksess da han siden ble politiker i tv-alderen. I 1959 tok Gustavsen over som redaktør, noe som ga et betraktelig skarpere *Orientering*.⁵⁵ Men også Gustavsen hadde, slik det blant annet framgår av selvbiografiene *Rett på sak* og *Kortene på bordet*, hjertet sitt i Arbeiderpartiet, og da han ble kastet ut under eksklusjonene i 1960, beklaget han at resultatet til slutt ble partisplittelse. Han forfektet jevnlig en anti-totalitær linje, og la vekt på å tolke Marx ikke-diktatorisk.⁵⁶

Gustavsen var dessuten en av de få som hadde journalistbakgrunn, og må ha følt en sterk forpliktelse til å fortelle leserne om maktmisbruk og undertrykkelse uansett hvor det foregikk. Dette går tydelig fram allerede i en av *Orienterings* første reportasjer, fra en ungdomskonferanse i Romania høsten 1953. Gustavsen rapporterte ikke bare om det rumenske myndigheter ville han skulle se, men også fra fattigdommen blant den jevne rumener i artikkelen «Hva vi ble vist, og hva vi så».⁵⁷ Fortellinger som den om trikkesjåføren som satt og gnagde på et halvt «svart brød»

mens de utenlandske delegatene nærmest veltet seg i deilige retter, gjør inntrykk også i dag. Det var ikke noe flatterende bilde av det kommunistiske eksperimentet Gustavsen tegnet.

Totalt er det vel så stor grunn til å betrakte *Orientering* som et anti-autoritært heller enn et kommunistinspirert opprør mot Arbeiderpartiet fra venstre. Dette underbygges også til en viss grad av den typen USA-kritikk som ble bedrevet. Statsviterne Peter J. Katzenstein og Robert O. Keohane publiserte i 2007 en verdifull typologi over forskjellige former for antiamerikanisme, som også kan anvendes på tekster som ble skrevet for over 50 år siden. De peker på at det finnes én rendyrket avvisning av den

amerikanske samfunnsform, som man kan finne både i kommunistisk propaganda og radikal islamisme. Her er ofte forkjemperne ikke fremmede for å avvikle denne samfunnsformen på voldelig vis. Deretter finnes en såkalt «suverenitets-nasjonalistisk» USA-kritikk, som kommer til overflaten når USA viser muskler overfor andre, suverene stater. Så har man den såkalt sosiale antiamerikanismen, som tar sikte på å forsvare de europeiske velferdsstatene mot «amerikanisering». Til sist finner man den liberale formen for antiamerikanisme, en typisk reaksjon hos demokratitilhengere som er skuffet over at ikke USA lever opp til sine egne idealer.⁵⁸

Alle de siste tre variantene kan gjenfinnes i *Orientering*, selv om den tredje typen, den sosiale kritikken, med nødvendighet måtte anta noe

Totalt er det vel så stor grunn til å betrakte *Orientering* som et anti-autoritært heller enn et kommunistinspirert opprør mot Arbeiderpartiet fra venstre.

andre former før de europeiske velferdsstatene var fullt utbygd. Til tross for at kritikken av amerikansk politikk ofte er besk, har det ikke vært mulig å finne eksempler på argumenter for at ikke endring bør skje på demokratisk måte.

Utover dette er det verdt å merke seg at Erik Nord, den eneste gjenværende informanten som var jevnlig til stede på redaksjonsmøtene i Orienterings tidlige år, ikke kan huske ett tilfelle av høylydt strid om den redaksjonelle linjen. Også Gustavsen skriver at dette sjelden skapte kontroverser, selv om han selv og Evensmo rutinemessig måtte dempe Friis.⁵⁹ Alt i alt tyder dette på at tredjeveis-vokterne mente avisens linje lå fast. Dersom de oppfattet at avisen hadde en uønsket slagside, er det lite sannsynlig at ikke Evensmo eller Evang ville ha reagert. Ved jubileet i 1973 hevdet dessuten Evensmo at kretsen aldri var splittet i spørsmålet om den indre linje, og det er også grunn til å merke seg at da SF ble en realitet i 1961, var det folk utenfor kretsen som realiserte planene.⁶⁰ Det er også et poeng at de nyansene man av og til savner i avisen, oftere finnes på lederplass. I seg selv gir dette en pekepinn om hva som var redaksjonsledelsens egentlige forsett med publikasjonen.

Finn Gustavsen innrømmer ellers at det i «kanten av 'kretsen' (var) folk med kommunistiske sympatier, og at det også blant de mest aktive var grader av sympati og antipati overfor Sovjet».⁶¹ Et visst mangfold i forståelsesrammer må det med andre ord ha vært. Men tendensen er nokså klar blant de mest sentrale og mest innflytelsesrike.

Nå er det heller ikke så oppsiktsvekkende om venstreorienterte under den kalde krigen hadde et visst håp for de sosialistiske landene. Men med det fokuset avisen hadde på USA, blir det et spørsmål om den ubalansen man ser i Orientering dypest sett har så mye med østblokken å gjøre.

I alle fall deler av svaret kan ligge et annet sted, i de forutsetningene redaksjonen hadde for å lage sitt produkt. Tre forhold, som delvis supplerer hverandre, kan forklare i alle fall noe av dreiningen: Avisens takhøyde og ressursituasjon, innflytelsen vestvendingen representerte, og en tredje forklaring som henter opp temaer fra de andre to: Avisens kildebruk.

Rebellenes avis

Orientering hadde ikke bare ambisjoner om å være en nytenkende utenriksavis, den skulle også skille seg fra den store hop av aviser ved å slippe til alle som hadde synspunkter på utenrikspolitikken. Avisen skulle være det man kalte «en råk i isen»: Det skulle være høyt under taket, og

Finn Gustavsen kom til å spille en sentral rolle i Orientering. Han ble avisens redaksjonssekretær ikke lenge etter etableringen, og i 1959 overtok han som redaktør.

meningsmangfoldet skulle synes. I seg selv viser dette at redaksjonen følte en klar demokratisk forpliktelse - en «lojalitet til demokratets ideer», som Bays bokkapittel het, i praksis. Endring skulle skje gjennom åpen debatt.

Samtidig var det tungt å lage uavhengig avis i partipressens tid. Avisen var presset økonomisk fra første stund, og var rutinemessig avhengig av gaver og dugnadsinnsats.⁶² Budsjetter til utegående og oppsøkende virksomhet var det lite av. Avisen knyttet til seg noen reportere som likevel var i utlendighet, som Dag Halvorsen og Lise Lindbæk,

Avisen var presset økonomisk fra første stund, og var rutinemessig avhengig av gaver og dugnadsinnsats.

og av og til var noen av redaksjonsmedarbeiderne ute og reiste på egen regning eller finansiert av andre institusjoner enn Orientering. Men for en stor del var avisen de første årene et skrivebordsprodukt, eltet til hjemme i stua hos Gustavsen på Grorud eller Evensmo på Bekkelaget. En vesentlig del av redaksjonens virksomhet gikk ut på å fordele, lese og bearbeide stoff fra utenlandske aviser.⁶³ Samtidig var oppgavene store: Åtte og etter hvert tolv teksttunge sider skulle fylles med nytt stoff fra den store verden annenhver uke. Dermed ble ikke avisen bare åpen for, men også til en viss grad avhengig av innsendt stoff, og det er heller ikke alltid tydelig hvor grensene går. Dertil kommer at begrepet «Orienteringskretsen» skal ha vært høyst dekkende - det kunne være flytende grenser mellom redaksjonen og mer sporadiske bidragsyttere.⁶⁴ Følgelig hadde kanskje ikke redaksjonskomiteen alltid de styringsmulighetene som skulle til for å lage et produkt som stemte overens med idealet.

Videre ser man også at redaksjonen aktivt forsøker å unngå å styre for mye, og at den samtidig reagerer på krav om at den skal gjøre det. I Evensmos faste petittspalte «Det lille vi» går det for eksempel tidlig fram at redaktøren var lei av kravene om at avisen hele tiden skal tilkjennegi sin mening. Han klager over at hvis ikke redaksjonen tar omgående avstand fra et innlegg, for eksempel med en hale, blir det oppfattet som om avisen er enig. Men skulle man ha gjort det, risikerer man å torpedere meningen med Orientering, skriver Evensmo: meningen med en avis som skal ta «den kraftige vidtspennende debatten som skal føre til et nytt syn». Skulle man virkelig, fortsatte han, sensurere stoff, her i «rebellenes avis»?⁶⁵

At Orienterings erklærte meningsmotstandere så kommunister rundt hver sving, var knapt nok overraskende - viljen til å skjære alle venstresidestandpunkter over en kam, var stor. Da er det større grunn til å legge merke til at sympatisk innstilt lesere etter kort tid reagerte på det de oppfattet som slagside i avisen. En «eldre bonde frå Valdalen» skrev for eksempel at han hadde lest Orientering med stor interesse. Men de «berre leitar opp det som kan vere å kritisere vestmaktane med USA for,

og som eg har so lett for å vere samd i ... Men kva slags Orientering er då dette?»⁶⁶

Allerede etter fire numre ble Orienterings egen programerklæring om å slå begge veier problematisert på lederplass etter denne typen leserhenvendelser. Tonen til Evensmo bærer noe bud om at avisen føler at den er på defensiven i dette spørsmålet, men også om at redaksjonen ikke ser på det som noe stort problem i en avis med så stor takhøyde. I lederen ved navn «Noen kilo krigsfare» avviser redaktøren problemstillingen. Skal man være nødt til å veie og måle krigsfaren, eller for den saks skyld børsnote den, for å sikre at begge parter får like mye kritikk,» spør Evensmo retorisk.⁶⁷

Redaksjonen ga altså tydelig uttrykk for at nettopp en litt «ustyrlig» avis var det man ville ha. Endelig fantes et organ med full meningsfrihet. Problemet var at middelveien der både øst og vest ble rettfærdig behandlet, på denne måten kanskje bare ble én blant mange.

Et mangefasettert USA engasjerer

I tillegg kan den generelle «vestvendingen» fra slutten av 1940-årene ha spilt en viktig rolle. Vestvendingen handlet ikke bare om sikkerhetspolitikk. I årene før og etter krigen strømmet amerikansk kultur inn over norskegrensen. Det var film, musikk og amerikansk livsstil, gjerne knyttet til en helt ny type forbruksvarer fra overskuddslandet på andre siden av Atlanterhavet. Vaskemaskiner, støvsugere, tyggegummi, skjørtelengder og leskedrikker ble importert fra Amerika. Amerikanske begreper gled inn i det norske språket. Fulbright- og AFS-stipender brakte forskere, studenter og skoleelever til USA og tilbake igjen med nye ideer. Alle var selvsagt langt fra like begeistret, men i det store og det hele var det vanskelig å la være å forholde seg til USA.

Flere i Orienterings indre krets hadde et forhold til USA, og må ha visst at landet var mer mangefasettert enn det som regelmessig kom fram i spaltene. Evang tilbrakte til sammen to år i USA under krigen.⁶⁸ Evensmo havnet selv i den store gruppen av stipendiater da State Department finansierte et firemåneders opphold for ham i USA i 1951, noe som blant annet førte til at han i selvbiografien konkluderte med at USA rommet alt fra den mest «buldrende Texas-nasjonalismen» og reaksjonære norskamerikanere til fagforeningsfolk og liberalere.⁶⁹ Bays og Auberts tilknytning til USA var spesielt tett, som en direkte følge av den vestvendingen samfunnsvitenskapene, ikke minst sosiologien, gjennomgikk etter krigen. Den tyskkontinentale «lenestolsfilosofien» ble erstattet av amerikansk harddataforskning og social engineering i skjønnsforening, og Institutt for samfunnsforskning (ISF) med professor Arne Næss i spissen, var arnestedet for denne utviklingen i Norge.⁷⁰ Både Bay og

Aubert og andre ISF-kolleger som bidro i Orientering tilbrakte studieår i USA i 1940- og -50-årene.

Så er også USA-kritikken i Orientering iblandet en viss ambivalens. Riktignok er USA fører nasjonen innenfor et internasjonalt regime avisens skribenter synes lite om, og interne forhold slik de framkommer i 1950-årene oppfattes som høyst tvilsomme. Men samtidig er USA en nasjon som

Noen skribenter avslører en ulykkelig kjærlighet til USA, preget både av nostalgi og skuffelse, men tidvis også av tro på landets opposisjonelle krefter.

bærer noen stolte progressive tradisjoner. Til tross for en gjennomgående tendens til å generalisere om hvor galt alt er i USA i denne perioden, kan artiklene også vise en dyp respekt for den progressive, demokratiske arven, særlig fra Franklin D. Roosevelt-æraen. Noen skribenter avslører en ulykkelig kjærlighet til USA, preget både av nostalgi og skuffelse, men tidvis også av tro på landets opposisjonelle krefter. Et av Christian Bays USA-brev i 1954 ble for eksempel innannonsert med at Bay ville «peke på lyspunktene (...) og noen grunner for at (USA) neppe vil ende i en Hitlerfascisme a la McCarthy». ⁷¹ Valget av den nokså

uortodokse formuleringen levner ikke det amerikanske demokratiet mye ære i utgangspunktet, men det er framtidshåpet som er hovedpoenget her. Denne typen synspunkt var en klar understrøm som må ses i sammenheng med den såkalt liberale antiamerikanismen. ⁷²

Kritiske, vestlige kilder

Disse forklaringene supplerer hverandre, men er trolig likevel utilstrekkelige uten at man samtidig ser på avisens kildetilfang og kildebruk.

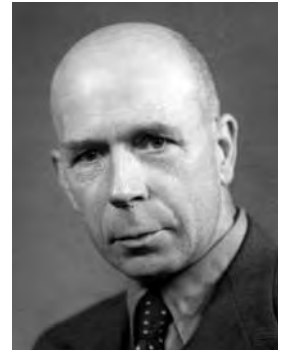
Redaksjonen og skribentene i Orientering var en elite. De var gjerne velutdannede, og kompetente lesere av sakprosa på fremmedspråk. I Orienteringskretsen fantes folk som leste to, tre, av og til fire språk godt. ⁷³ Vi så tidligere hvordan det å bearbeide fordelt stoff fra internasjonal presse var en vesentlig del av redaksjonens arbeidsoppgaver. De hadde også relativt god tilgang på slike internasjonale kilder, noe som var et elitefenomen i seg selv. Slik sett er Erik Nords posisjon i Orientering viktig. Når han fikk hovedansvar for utenriksstoffet i avisen, var det ikke bare fordi han hadde gode kunnskaper om internasjonale forhold, men han hadde også en nokså unik tilgang til utenlandske aviser og tidsskrifter i kraft av de stillingene han hadde. ⁷⁴

Selv om graden av USA-begeistring varierte i Orienteringskretsen i 1950-årene, var USA overallt, enten man likte det eller ikke. Og langt fra alt representerte amerikansk mainstream-tenkning eller -kultur. Av en studie av Danmark under den kalde krigen går det fram at en viktig del av den amerikanske litteraturen som fant veien over Atlanterhavet, var skrevet av opposisjonelle. ⁷⁵ Det er ingen dristig påstand at situasjonen var den samme her. Man kan blant annet merke seg at Jens Bjørneboes sterkt

kritiske essay *Vi som elsket Amerika* fra 1972 for en stor del baserte seg på tankegodset til den amerikanske skribenten David Horowitz.⁷⁶ Også avis- og tidsskriftkildene var til en viss grad opposisjonelle, og det gjaldt definitivt en del av de kildene Orienteringskretsen brukte. De fleste var engelskspråklige. De europeiske engelskspråklige var blant annet *New Statesman and Nation*, *Political Quarterly*, *Manchester Guardian* og *Tribune*. Av de amerikanske brukte man blant annet *New Republic*, *New Yorker*, *New York Star*, *New York Post*, *U.S. and World Report*, *I.F. Stone's Weekly*, *New York Times*, *International Herald Tribune* og *Reynolds News*. I tillegg var noen franske, tyske og russiske kilder i bruk, som *L'Observateur/France Observateur*, *Le Monde*, *Pravda*, *Izvestija*, *Neues Deutschland* og *Der Spiegel*.⁷⁷

Med andre ord var det en overvekt av vesteuropeiske og amerikanske kilder, og mange av disse igjen var venstreorienterte og samfunnskritiske. *I.F. Stone's Weekly*, som var mye brukt,⁷⁸ var for eksempel et magasin som i 1950-årene spesialiserte seg blant annet på mccarthyisme og rasediskriminering i USA, og som siden fikk sin absolutte storhetstid under Vietnamkrigen. Ytterligere en ikke ubetydelig del var selvkritiske eller vestkritiske vesteuropeiske kilder, som den britiske Labouropposisjonens *Tribune*, eller *L'Observateur/France Observateur* som var de franske nøytralistenes hovedorgan. Det er ikke i seg selv noe overraskende i at en norsk venstresideavis henter mye stoff fra utenlandske meningsfeller. Men for en avis som har programfestet at den både skal kritisere østblokken og lete fram positive trekk hos begge maktblokkene, gir dette likevel en interessant effekt. For mens *Orientering* kunne velge og vrake i en vestlig presse som faktisk også ofte var USA-kritisk, generelt vestkritisk eller selvkritisk, fantes en mindre andel østblokkaviser på leselisten, og det var ikke særlig selvkritisk innstilte aviser som *Pravda* og *Izvestija*. Siden *Orientering* i stor grad i de formative årene var et skrivebordsprodukt, bidro sannsynligvis kildetilfanget til å gi avisen et større USA-fokus enn hva kanskje planen var.

Nå skal selvsagt ikke dette utlegges som at *Orienteringskretsen* bare blindt satt og skrev av opposisjonelle aviser. De aktive i redaksjonen var kunnskapsrike og kritiske. Men nettopp det kritiske blikket kan ha bidratt til et fokus på USA også i de tilfellene der mer mainstream-pregede aviser var i bruk. *Orientering* ble dannet av intellektuelle som følte seg marginalisert i den norske offentligheten og utsatt for norsk «mccarthyisme». Flere tilfeller av «liberal» USA-kritikk tyder på at folk i denne avisen kunne føle et slektskap nettopp med opposisjonelle og utsatte krefter i USA - det Evensmo kalte det «andre» Amerika.⁷⁹ Medieforskeren Hillel Nossék har

Jakob Friis var Stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet og med på å redigere det første prøvenummeret av *Orientering*. Friis markerte seg som klart mer Moskva-orientert enn resten av redaksjonen, og ifølge Finn Gustavsen måtte både han og Karl Evang «dempe» Friis med jevne mellomrom. Jakob Friis døde i 1956.

pekt på hvordan utenlandsnyheter har en tendens til å siles og omformes gjennom et «hjemlig filter» - såkalt «domesticisation».⁸⁰ Selv om «det andre Amerika» ikke så ofte var nevnt i artiklene, er det likevel ut fra en slik betraktning mulig å tenke seg at avisens medarbeidere interesserte seg for amerikanske fenomener som minnet om egen situasjon.

Derimot gjorde kildegrunlaget det vanskelig å få til et like stort kritisk fokus mot øst. Dekningen ble ofte - naturlig nok - mer kritisk når Orienterings medarbeidere eller tilknyttede selv fikk foreta reiser bak jernteppet og rapportere hjem, noe både Gustavsens tidlige Romania-reportasje og senere reportasjer fra østblokklandene er eksempler på.⁸¹ Men Gustavsens reportasjer møtte også kraftige reaksjoner, noe som kan tyde på at mange lesere rett og slett ikke ventet seg kritiske østblokkvinkler fra Orienterings side.⁸²

Paradokset var at selv i en tid der ytringsfriheten var på et lavmål i USA, sto det ikke verre til enn at de åpent selvkritiske organene florerte. I hele Vesten var forskjellige leire i strid om både utenriks- og innenrikspolitikken. Her fantes alt fra den mest styrte propaganda til grundig og selvkritisk journalistikk. I USA sto forsøkene på å svekke informasjonsfriheten steilt mot en underskog av protestorganer som ikke lot seg kneble. Ikke engang anslagene mot kommunistmistenkte journalister og stengningen av kritiske amerikanske aviser kunne demme opp for strømmen av selvkritikk som ikke bare oppsto i USA, men som også fant veien til Europa.

I USA sto forsøkene på å svekke informasjonsfriheten steilt mot en underskog av protestorganer som ikke lot seg kneble.

Og heller ikke vesteuropeiske lands presse lot seg alltid kneble hvis de først ikke var enig i den rådende politikken - det illustrerer historien om Orientering godt i seg selv.

Og midt i frustrasjonen over både amerikansk og norsk «mccarthyisme» erkjente da også Orientering at vestlig presse tross alt hadde noen kvaliteter, og at det var dit man måtte vende seg for å få i alle fall noe som liknet på sannferdig informasjon. Slik sett er Sigurd Evensmos refs av vestlig presse etter Stalins død betegnende. I tiden etter at Stalin gikk bort, sloss vestlige kommentatorer ifølge Orientering om hvorvidt dette betydde en økning eller reduksjon av krigsfaren. Hvorfor ikke heller forsøke å gi oss et sannferdig innblikk i hva som faktisk skjer i Sovjetunionen, utfordret Evensmo, uten å skjule til at hovedproblemet kanskje tross alt var at Sovjetunionen selv hadde en presse som ikke gjorde det. Hvis sannheten om Moskva skulle fram, var det den ellers så utskjelte «vestlige» pressen man regnet med hadde forutsetninger for å gjøre jobben.⁸³

«Run, but not hide» - konklusjon

I sin formative fase ble Orientering en overveiende vestkritisk avis. Men var dette et bevisst politisk valg eller ikke, og hva var grunnen? Natur-

ligvis var det, som tidligere nevnt, forskjellige synspunkter blant skribentene, og Orienterings medarbeidere var opptatt av å balansere det bildet de mente hersket i pressen for øvrig. Men det er liten grunn til å tro at den indre redaksjonen hadde kommunist sympatier og et uavklart forhold til det totalitære. De fleste var nok mer eller mindre velvillig innstilt til løftene som lå i østblokkens sosialistiske eksperimenter, men det er vel så fruktbart å betrakte slagsiden som en til dels uintendert konsekvens av forsøket på å lage en opprørs avis, med full takhøyde og smått med midler, i vestvendingens tid. Det ga noen føringer for den som ville skrive kritisk om den store verden, ettersom kildetilfanget konsentrerte seg om Vesten og ikke minst supermakten på den andre siden av Atlanterhavet. Også den radikale amerikanske samfunnskritikken var, slik det ble uttrykt i den danske amerikaniseringsstudien, en del av importen.⁸⁴

«You can run, but you can't hide,» skal den amerikanske tungvektsmesteren Joe Louis ha sagt foran den avgjørende kampen mot Max Schmeling i 1930, og dette er siden blitt et stående uttrykk. Omtrent slik må det ha følt å forsøke å vende seg vekk fra USAs dominans i 1950-årene. Den var for sterk. Dermed ble også anti-mainstream-avisen Orientering i oppstartsfasen på sett og vis låst i den amerikanske interessesfæren.

I 1958 hadde avisen gjennomgått en endringsprosess. Den kalde krigen hadde endret karakter, og dermed også Orientering. Nord-sørspørsmål hadde fått en langt bredere plass, det samme gjaldt norsk innenrikspolitik. Atomvåpenspørsmålet kom for fullt. Kildetilfanget var blitt bredere, reisevirksomheten hadde økt. Det var blitt noe vanligere å kritisere Sovjetunionen og østblokken, og Vest-Tyskland og Frankrike gjorde USA rangen stridig som vestlig skyteskive. Mccarthyismens gullalder var over i USA, men i Norge var det fortsatt et anstrengt forhold mellom venstreopposisjonen i Arbeiderpartiet og viktige deler av partiledelsen. Påskeopprøret i 1958 var et spontant, men virkningsfullt mytter i DNA som ble en del av opptakten til at en rekke framtrepende medlemmer av Orienteringskretsen ble ekskludert fra partiet et par år senere - før så Sosialistisk Folkeparti ble dannet.

En vanlig oppfatning er at splittelsen i DNA i praksis begynte lenge før Påskeopprøret, at selve Orienterings tilblivelse var en torn i øyet på et regjeringsparti som ikke tillot mye dissens. Det som i dag oppfattes som naturlig politisk meningsbrytning, ble den gangen sett på som fraksjonisme og oppvigleri av sentrale personer i DNA-ledelsen. Men man kan ikke se bort fra at det som til dels kan ha vært et utilsiktet utslag av «vestvendingen» for Orienterings del, kan ha bidratt til skismaet mellom DNA og Orientering.

I 1958 hadde avisen gjennomgått en endringsprosess. Den kalde krigen hadde endret karakter, og dermed også Orientering.

Noter

- 1 Takk til Elisabeth Eide, Knut Einar Eriksen, Rune Ottosen, Thore Roksvold, Arnhild Skre og årboken *Arbeiderhistorier* anonyme referee for verdifulle kommentarer til et tidligere utkast. Artikkelen inngår i en større, pågående studie av Orienterings historie, og opplysningene som framkommer her kan følgelig bli utdypet og kanskje også revidert etter som dette arbeidet fullføres. Takk også til Bernt H. Lund, Erik Nord og Torild Skard som i intervjuer har gitt informasjon som har vært nyttig for denne artikkelen.
- 2 Se Orientering nr. 8 1958.
- 3 Se bl.a. F. Hoffmann, *Påskeopprøret 1958*, Oslo 1966 og R. Kvam jr., *DNA mot splittelse: Arbeiderpartiet og opposisjonen rundt bladet Orientering 1955–1961*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo 1972.
- 4 O. Riste, «Was 1949 a Turning Point? Norway and the Western Powers 1947–50» i O. Riste (red.), *Western Security, The Formative Years*, Oslo 1985.
- 5 K. E. Eriksen, *DNA og NATO. En redegjørelse for debatten og vedtakene i Det norske arbeiderparti 1948–49*. Oslo 1972 og J.K. Meyer, *NATOs kritikere: Den sikkerhetspolitiske opposisjon*, Oslo 1989.
- 6 A. Skre, «Vestvingen i norsk presse», upublisert manus 2008. Kommer i Pressehistoriske skrifter. Arbeiderpartiavisen Nordlys er et talende eksempel på den snuoperasjonen som fant sted. Denne avisen, som trolig følte seg som mer av en nabo med Sovjetunionen enn kanskje mange aviser i sør, var A-paktsmotstander helt fram til DNAs landsstyremøte i 1949, men skiftet så mening helt.
- 7 Eriksen 1972.
- 8 J.A. Seip, «Fra embetsmannsstat til ettpartistat», gjengitt i J.E. Ebbestad Hansen (red.), *Norsk tro og tanke 1940–1945*, bind 3, Oslo 2001: 263.
- 9 Se Eriksen 1972 samt K.E. Eriksen og H.Ø. Pharo, *Kald krig og internasjonalisering 1949–1965*, bind 5 i Norsk utenrikspolitikk historie, Oslo 1997. Eriksen og Pharo peker blant annet på at mye av debatten faktisk fant sted internt i partiet, og at motstanden fra f. eks. deler av stortingsgruppen til tider bidro til å moderere opplegget fra partiledelsens side.
- 10 U. Arnesen, *Orientering. Slik begynte det*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1968.
- 11 Arnesen 1968.
- 12 Arnesen 1968. Langseth hadde bl.a. stilt til disposisjon et kassakredittlån på 10 000 kroner. Men også Friis og Langseth selv må ha sett på Langseths politiske forhistorie som en risiko for avisen, for han ble verken nevnt i kolofonen på prøvenummeret eller i pressemeldinger. Derimot kom man ikke utenom ham i stiftelseskunngjøringen i Norsk Lysningsblad, og dermed fanget Arbeiderbladet det opp.
- 13 S. Evensmo, *Ut i kulda*, Oslo 1978: 197.
- 14 Arnesen 1968.
- 15 Orientering nr. 1 1953.
- 16 V. Aubert m.fl. (red.) *Tenk en gang til: Om fred og forsvar. Seks innlegg*, Oslo 1962.
- 17 Arnesen 1968.
- 18 Tallene er basert på gjennomgang av utvalgte numre fra 1953 til og med første halvdel 1958. En nærmere redegjørelse for metode og utvalg finnes i B.K. Fonn, *Fremgangsmåte i undersøkelsen av Orienterings formative fase, 1953–1958*, upublisert notat, Høgskolen i Oslo, 2007. Her nevner jeg at jeg har kategorisert artiklene ut fra omtale og karakteristikk av amerikansk eller sovjetisk uten- og innenrikspolitikk eller temaer som kan forstås som identiske med dette. Artikler som tar for seg andre

sentrale vestlige land – som Tyskland, Frankrike og Storbritannia, er ikke tatt med, bortsett fra i enkelttilfeller der «Vesten» åpenbart refererer til USA eller USAs lederoppgaver i Vesten. På samme måten er artikler som omhandler andre østblokkland eller østkommunismen generelt bare regnet med i de tilfellene der artikkelforfatterne behandler dette som to sider av samme sak. Rene omtaler av NATO er heller ikke regnet med, ettersom motstanden mot NATO var selve grunnlaget for etableringen av Orientering, og det er selvsagt mye NATO-kritikk i avisen. Skulle man tatt avisens prinsipperklæring fullstendig på alvor, burde kanskje også NATO-motstanden vært tatt med, men dette har jeg valgt å la være. Før øvrig peker jeg på at mange artikler i materialet inneholder flere tendenser. En sak som inneholder både positive og negative karakteristikk og omtaler av USA blir selvsagt klassifisert som nøytral eller balansert, mens en sak som for eksempel både argumenterer for nøytralisme og er USA-kritisk, faller i begge kategorier. Man kan tenke seg at tallene ikke vil bli presist de samme med et annet utvalg av numre, men tendensen synes rimelig klar. Siden tekststolkningen videre er basert på et utvalg, kan det selvsagt også forekomme synspunkter i avisen som her ikke er registrert.

- 19 Orientering nr. 7 1954.
- 20 Orientering nr. 14 1958.
- 21 Orientering nr. 1 1953.
- 22 Orientering nr. 10 1953.
- 23 Orientering nr. 3 1953.
- 24 Orientering nr. 9 1953.
- 25 Orientering nr. 10 1953.
- 26 Orientering nr. 9 1953.
- 27 Andelen er lavest i 1955 og 1956. Dette kan skyldes tilfeldige variasjoner i mitt materiale, men i 1956 kan dette for eksempel ha sammenheng med at krisene rundt Suez-kanalen og i Ungarn spilte viktige roller.
- 28 Orientering nr. 44 1956.
- 29 Orientering nr. 1 1953.
- 30 Se f. eks. Orientering nr. 17, 18 og 19 1956 og nr. 2 og 10 1957.
- 31 Orientering nr. 18 1956.
- 32 Orientering nr. 3 1953 hhv. s. 5 og 7.
- 33 Orientering nr. 3 1953.
- 34 Orientering nr. 4 1953.
- 35 Se f. eks. Orientering nr. 3 1953, nr. 7 1954, nr. 16 1956.
- 36 Orientering nr. 14 1957 og nr. 19 1956.
- 37 Orientering nr. 5 1958.
- 38 Orientering nr. 15 1956.
- 39 Intervju med Torild Skard, Erik Nord. Nord var med nesten fra starten, mens Skard kom med i 1958.
- 40 Orientering nr. 18 1956.
- 41 Gjengitt i Orientering nr. 3 1953.
- 42 Kvam 1972.
- 43 H. Lie og P. Selznick, *Kaderpartiet: kommunistisk strategi og taktikk*, og H. Lie, *De kommunistiske dekkorganisasjonene: Dagbladet og Kaderpartiet*, Oslo 1954.
- 44 P. Veiden og K. Dahl Martinsen, «SV, Ny Tid og Østeuropa. En studie av årene 1975–1989» i *Arbeiderhistorie* 2007
- 45 Kvam 1972.
- 46 Dette går bl.a. fram av F. Gustavsen, *Rett på sak*, Oslo1979a.
- 47 Da Evensmo i 1951 ble invitert til et fire måneders studieopphold i USA av den amerikanske ambassaden, mente han for eksempel selv at det

skyldtes at han gjennom sine Jugoslavia-artikler hadde gitt «visse folk inntrykk av en så fiendtlig holdning til Sovjet som trussel mot freden at jeg nå er moden for å falle til ro innenfor 'den frie verdens' forsvarsmur». Evensmo 1978: 168.

- 48 Gjengitt i Orientering nr. 12 1956.
- 49 F. Gustavsen. *Kortene på bordet*, Oslo 1979b.
- 50 Orientering nr. 6 1956.
- 51 Orientering nr. 7 1956.
- 52 Orientering nr. 10 1956.
- 53 Intervju med Erik Nord.
- 54 Erik Nords mappe, samt T. Bergh og K.E. Eriksen, Storhetstid og Stormkast 1955–1997, *Overvåkning i Norge 1914–1997*, bind 2, Oslo 1997.
- 55 Allerede hans første nummer, 1. mainnummeret i 1959 der han formulerte klare alternativer til Arbeiderpartiets politikk både i utenriks- og innenrikspolitikken, ble nok oppfattet som en regelrett krigserklæring overfor partiet. Karl Evang skal ha beskrevet nummeret som «Orienterings beste til nå, men det skulle aldri vært laget». Gustavsen 1979a: 85.
- 56 Gustavsen 1979a.
- 57 Orientering nr. 12, 1953.
- 58 P.J. Katzenstein og R.O. Keohane (red.), *Anti-americanisms in World Politics*, Itacha 2007.
- 59 Gustavsen 1979a.
- 60 Orientering nr. 15 1973, Kvam 1972. Gustavsen 1979a. På den annen side må det også nevnes at Bernt H. Lund, som var en av fødselshjelperne til avisen, forteller i intervju at han trakk seg på et tidlig tidspunkt fordi han var redd avisen kunne oppfattes som fraksjonsvirksomhet.
- 61 Gustavsen 1979a: 74.
- 62 Protokollene fra avisens generalforsamlinger er blant de dokumenter som viser at avisen strevde økonomisk. Protokollene finnes hos Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, SFs arkiv, serie 6, boks 1.
- 63 Intervju med Erik Nord.
- 64 Dette bekreftes av blant andre Torild Skard og Erik Nord.
- 65 Orientering nr. 7 1953.
- 66 Orientering nr. 7 1953.
- 67 Orientering nr. 4 1953.
- 68 T. Nordby, *Karl Evang. En biografi*, Oslo 1989.
- 69 Evensmo 1978: 169 ff.
- 70 Denne nyorienteringen mot amerikansk samfunnsvitenskap er utførlig beskrevet hos historikeren Fredrik W. Thue: F.W. Thue, *In quest of a Democratic Social Order. The Americanization of Norwegian Social Scholarship 1918–1970*. Avhandling til dr. philos.-graden ved Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo 2005 og F. W. Thue, *Empirisme og demokrati*, Oslo 2000.
- 71 Orientering nr. 7 1954. Bays Amerika-brev hadde ofte denne typen innretning, se f. eks. også nr. 4 1958.
- 72 Se f. eks. Aubert og Kleivan nr. 10 1953, nr 15 1956, leder nr. 11 1958, samt altså Bays forskjellige runder med Amerika-brev opp gjennom årene.
- 73 Blant annet leste Erik Nord russisk, fransk og tysk i tillegg til engelsk, mens Finn Gustavsen oversatte bøker fra tysk.
- 74 Intervju med Erik Nord.
- 75 K. Pedersen og N.A. Sørensen, «Ameri-Danes and pro-American anti-Americans. Cultural Americanization and anti-Americanism in Denmark after 1945», i A. Stephan (red.), *American Culture in Europe. Americanization & Anti-Americanism Since 1945*, København 2005.
- 76 S. Bromark og D. Herbjørnsrud, *Frykten for Amerika. En europeisk historie*, Oslo 2005

- 77 Listen er basert på en oversikt i Orientering nr. 3 1953, intervju med Erik Nord, Gustavsen 1979a og egne opptegnelser.
- 78 Intervju med Erik Nord.
- 79 Orientering nr. 13 1953.
- 80 H. Nossek (red.), *Media and Political Violence*, Cresskill 2007.
- 81 I Orientering nr. 13–18 1957 skrev for eksempel Gustavsen en serie ved navn «Seks uker i folkedemokratiene».
- 82 Orientering nr. 14, 1953. Gustavsen forfektet hardnakket at en ærlig journalist måtte vise fram det han så og ikke bare det andre var interessert i at skulle synes. På ett tidspunkt antok kritikken karakter av å være en utilsiktet honnør til en ivrig ung mann med journalistikken i blodet: «(Han) hadde en sterk vilje når det gjaldt å si nei til festivalprogrammene for i stedet å begi seg på energisk jakt i den mest bortgjemte elendighet,» skrev den ene leserbrevskribenten misbilligende.
- 83 Leder nr. 3, 1953. Det hører med til historien at lederskribenten avslutter med å oppfordre til mer åpenhet fra sovjetiske myndigheters side, men mangelen på en fri presse i Sovjetunionen blir ikke berørt.
- 84 Sørensen og Petersen 2005.